

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. Драгоманова**

БАШУК АЛЛА ІВАНІВНА

УДК: 811.161.1`373.612.2

**КЛЮЧОВІ КОНЦЕПТИ ПОЕТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ
М.ГУМІЛЬОВА В МЕТАФОРИЧНОМУ ОСМИСЛЕННІ**

10.02.02 – російська мова

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

КИЇВ – 2002

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі російської мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор філологічних наук, професор

ІВАНОВА Людмила Петрівна,

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
професор кафедри російської мови

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор

ПОЧЕПЦОВ Георгій Георгійович,

Українська Академія державного управління
при Президентові України,
завідувач кафедри інформаційної політики

кандидат філологічних наук

ЛИСЮЧЕНКО Олена Василівна,

журнал “Русский язык и литература в учебных заведениях”,
редактор

Провідна установа:

Черкаський державний університет імені Богдана
Хмельницького, кафедра російської мови,
Міністерство освіти і науки України, м.Черкаси.

Захист відбудеться "15" жовтня 2002 р. о 16.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий "6" вересня 2002 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Н.П. ГАЛЬОНА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку лінгвістики інтерес до проблеми мовлення і особистості мовця обумовив розвиток антропологічної лінгвістики, яка вивчає мову в тісному зв'язку з мисленням і духовно-практичною діяльністю людини. Одним з актуальних завдань антрополінгвістики є визначення поняття картини світу й основ її моделювання, а також дослідження мовної особистості. Зазначені проблеми входять у компетенцію когнітивної лінгвістики, яка вивчає інформацію, відображену в концептах. *Концепт* як ментальна сутність, “згусток культури” у свідомості індивіда, є одним з основних понять цієї галузі науки (праці Ю.Д.Апресяна, Н.Д.Арутюнової, Т.В.Булигіної, А.Вежбицької, Д.С.Лихачова, О.О.Селіванової, Ю.С.Степанова, В.Н.Телії, О.Д.Шмельова та ін.).

Мовна картина світу уявляється як сукупність, комбінація концептів, що отримують матеріальне вираження. Мовна особистість та мовна картина світу – взаємообумовлені категорії. Дослідження мовної картини світу індивіда недостатньо розроблено в лінгвістичній науці. Значним внеском у цю проблему є робота Л.П.Іванової, в якій описується мовна особистість О.Пушкіна на базі головного його твору – роману у віршах “Євгеній Онегін”. Тому вивчення творчості М.Гумільова, яскравого представника срібного століття, видається вагомим для розробки означеної проблеми. Особистість поета завжди викликала величезний інтерес. Їй присвячені роботи В.В.Бронгулеєва, Ю.В.Зобніна, В.Крейда. У численних спогадах сучасників – Г.Адамовича, Г.Іванова, В.Лукницької, І.Одоевцевої, М.Оцупа та ін. – відображені факти життя поета: освіта, оточення, подорожі, різноманітна діяльність, які і визначили індивідуальне бачення світу, що виявилось насамперед у текстах.

У дисертаційному дослідженні в процесі аналізу поезії М.Гумільова виділено поетичну картину світу, обумовлену світобаченням видатного поета. Її специфіка виявляється насамперед у тому, що концепти одержують особливе осмислення через метафоричні переноси. *Метафору* розглядають як найбільш особистісний, індивідуальний вид тропа, тісно пов'язаний з поетичним баченням світу (Н.Д.Арутюнова, О.В.Лисюченко, Ю.М.Лотман, В.А.Маслова, Н.В.Молотаєва, Р.Якобсон та ін.). Вона дає можливість заглибитися в сутність явищ. Індивідуально-авторська метафора завжди нова, хоча створюється існуючими мовними засобами. Попри значний доробок праць з теорії метафори єдина концепція даного поняття в сучасній науці не представлена. У дослідженні вихідним став її зв'язок з концептуальною системою носіїв мови. У такому аспекті метафору розглядають Н.Д.Арутюнова, М.Джонсон, Л.П.Іванова, Є.С.Кубрякова, Д.Лакофф, М.Мінський, Р.І.Павільоніс, Г.Г.Почепцов, Х.Ортега-і-Гассет та ін. Концептосистема людини складається з численних типів знань про дійсність. В цій системі *метафора* виконує особливу роль: у вербальній формі вона передає досвід про світ, розкриває механізм виникнення асоціацій.

І якщо концепт – об'єкт “ідеального” світу, то про метафору говорять як про засіб оформлення реальності.

Мову слід вивчати, використовуючи екстралінгвістичні фактори, насамперед культурологічні дані, особливості міфопоетичних систем різних народів. Отже, визначення у роботі різних видів метафоричного переносу в процесі формування концептів, які передбачають культурологічну інтерпретацію, сприяє розробці проблеми індивідуальної поетичної картини світу творчої особистості, що є актуальним для лінгвістики. Актуальність дослідження посилюється у зв'язку з тим, що художня мова М.Гумільова – багатий і цікавий матеріал для дослідження, але творчу спадщину автора й дотепер не прокоментовано в лінгвокультурологічному аспекті.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної наукової програми Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова “Дослідження проблем гуманітарних наук” і відповідає плану науково-дослідної роботи кафедри російської мови “Проблемні питання російської мови”.

Мета дослідження – схарактеризувати способи метафоричного осмислення концептів поетичної картини світу у творчості М.Гумільова. Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань:

- виявити найбільш актуальні для поезії М.Гумільова концепти;
- описати індивідуально-авторські метафори, визначити їх роль у концептосистемі М.Гумільова;
- визначити закономірності використання метафор різних видів для формування концептів;
- схарактеризувати мовні засоби створення метафор у поезії М.Гумільова.

Об'єкт дослідження – концептосистема поетичної картини світу М.Гумільова та її метафорична реалізація.

Предмет дослідження – метафоричні вирази в поезії М.Гумільова.

Методи дослідження визначаються специфікою роботи та поставленими завданнями. Дослідження ґрунтується на концептуальній методиці, яка “перетворює неявне, неекспліцитне знання в експліцитне” і основним виділяє метод “концептуального аналізу” (Фрумкіна, 1995, 99). Для дослідження концептів у роботі запропоновано термін *концептний аналіз*, під яким слід розуміти метафоричне осмислення концептів, характеристику типів метафор і аналіз мовних засобів, що їх створюють. Широко використано *описовий метод* з елементами порівняльного.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в осмисленні і розбудові концептного підходу до феномена метафори. Вперше схарактеризовано ключові концепти поетичної картини світу М.Гумільова в метафоричному осмисленні; розроблено методику опису

поетичної картини світу творчої особистості; визначено світоглядні константи поета; запропоновано типологію метафор поетичної творчості М.Гумільова; виявлено особливості індивідуально-авторської метафори, заснованої на поняттєвій системі базових метафор.

Теоретичне значення дослідження виявляється у подальшому розвитку ідей когнітивної лінгвістики, у розробці методики вивчення поетичної картини світу майстра слова крізь призму метафоричних висловлювань, що сприяє розширенню знань з проблем мовної картини світу і теорії метафори. Важливим з теоретичного погляду є вивчення особливостей індивідуально-авторської метафори М.Гумільова в лінгвокультурологічному аспекті. Розроблена методика може бути застосована для характеристики мовної особистості інших поетів, стати підґрунтям фронтального опису поетичної картини світу срібного століття, а також використовуватись у подальшому вивченні художньої мови М.Гумільова.

Практичне значення полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані як коментарі до віршів М.Гумільова, а також у викладанні курсів загального мовознавства, сучасної російської мови, лінгвістичного аналізу художнього тексту, стилістики, лінгвокультурології, у вивченні ідіостилю письменника на спецсемінарах. Матеріали дисертації можна використати у лексикографічній практиці, зокрема при укладанні словника метафор і словника культурних концептів.

Апробація та впровадження роботи. Основні положення дисертації обговорено на міжнародних наукових конференціях: “Національно-культурний компонент у тексті і мові” (Мінськ, 7-9 квітня 1999), “О.С.Пушкін і проблеми світової культури” (Київ, 18-19 травня 1999), “Християнство і слов'янські культури: до 2000-річчя християнства” (Київ, 17-19 квітня 2000), “Мова освіти й утворення мови” (Великий Новгород, 11-13 червня 2000), “Російська література напередодні третього тисячоліття” (Київ, 5-6 грудня 2000), “Наукова спадщина професора С.В.Семчинського і сучасна філологія” (Київ, 3-5 травня 2001); на щорічних міжнародних наукових конференціях “Мова і культура” (Київ, 22-27 червня 1999, 27-30 червня 2000, 26-29 червня 2001); на міжнародних читаннях: “IV Сходознавчі читання А.Кримського” (Київ, 13-15 вересня 2000), “Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур”, присвячених пам'яті академіка Л.А.Булаховського (Київ, 26 травня 2000), на VIII Карських міжнародних читаннях “Мова у світлі класичної спадщини і сучасних парадигм” (Мінськ-Гродно, 14-15 грудня 2000) та XI Кримських Пушкінських міжнародних читаннях “Морський вектор у долі Росії: історія, філософія, культура” (Феодосія, 13-16 вересня 2001).

Результати дослідження впроваджено в навчальний процес Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка № 529 від 14.12.2000 р.), Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка №

07-10/1621 від 29.12.2001 р.) та Сумського державного університету (довідка № 50.01.06/782 від 18.12.2001 р.).

Основні положення дисертації викладено в 13 публікаціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури. Бібліографія включає 315 найменувань. Обсяг дисертаційного дослідження без списку літератури – 176 сторінок, загальний обсяг роботи – 201 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, вибір предмета дослідження, зазначено зв'язок з науковою проблематикою установи, в якій виконана робота, сформульовано мету й завдання дослідження, визначено методологічну основу праці, її наукову новизну, окреслено теоретичне і практичне значення отриманих результатів та форми їх апробації.

У **першому розділі “Метафора як світоглядна категорія в поетичній творчості М.Гумільова”** розглядаються загальнотеоретичні питання, пов'язані з проблемами мовної особистості та мовної картини світу, яка відображає вплив мови на концепти, що формуються в свідомості індивіда; визначено специфіку розв'язання проблем поетичної картини світу художника слова крізь призму метафоричних виразів.

Поняття картини світу обумовлює фільтрацію навколишньої дійсності за допомогою свідомості людини (Б.Уорф, Е.Сепір, В.І.Постовалова, Ж.П.Соколовська та ін.). Мовна картина світу індивіда як носія певної мови формується на базі універсальних концептів, які присутні в мовній картині світу народу. Концепти допускають широку інтерпретацію, у тому числі і культурологічну, представлену в поданому дослідженні. Концептний аналіз віршованих текстів М. Гумільова віддзеркалює поетичну картину світу, котра обумовлена індивідуальністю поета. Для неї характерні такі основні концепти: *образ автора*, або *ліричне “я”*; *образ жінки* (як правило, це кохана героя); *слово*; *література*. Умовно перші два концепти позначено “я” і “вона”. Таке членування абсолютно відповідає визначенню мовної картини світу, що пропонує Н.Ю.Шведова: в центрі – людина, її життєдіяльність та плоди праці, її оточення.

Концептний підхід до мови сприяє дослідженню проблеми співвідношення дійсності і “можливих світів” - визначення їхніх спільних рис. Більшість філософів і лінгвістів погоджуються з тим, що мова є матеріалізацією “того ідеального світу, який будує людина” як суб'єкт пізнання (Г.В.Колшанський), вона відбиває концептуалізацію, інтерпретацію світу людиною (А.Вежбицька). Відповідно розмежовують світ реальний і уявний, котрі постійно взаємодіють, тому що уявний світ створений для потреб реального і має здатність впливати на

нього. Цю думку підтверджує життя і творчість М.Гумільова – надзвичайно яскравої й унікальної особистості початку ХХ століття, поета, що “видумав себе” (Г.Іванов).

Люди користуються певним набором мовних знаків, при цьому виражають широку палітру індивідуальних почуттів, переживань, думок (А.Т.Понцо). Встановлено, що концепти поетичної картини світу М.Гумільов сформулював на базі *метафор*. Для аргументації цієї думки можуть служити ідеї О.О.Потебні, який вперше у роботі “Мысль и язык” звернув увагу на внутрішні поетичні ресурси слова, його культурні можливості, які спрацьовують завдяки закладеній у слові внутрішній формі - передумові образності й образного уявлення. Як синтез пізнання і творчості, слово у кожній мовній ситуації створює новий зміст, народжується в новій поетичній якості. Ю.С.Степанов визначає концепт як “згусток культури у свідомості людини”; те, у чому культура стає складовою ментального світу людини. З іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина сама стає складовою культури, а в деяких випадках і впливає на неї. (Степанов, 1997). О.О.Потебня вважає, що слово проходить шлях від *міфічного* до власне *поетичного мислення*. Це шлях постійного “згущення” поетичної думки, *метафоризації* слова.

Метафора - всеохоплюючий принцип мислення і мови. Розглядаючи її як оптимальний засіб вербалізації концепту, можна реконструювати поетичну картину світу М.Гумільова, обумовлену світоглядом видатного поета. Вивчення метафори розвивається на базі ідей когнітивної лінгвістики, яка виступає певним гіпотетичним механізмом, що описує, як індивід концептуально організовує модель реальності (Г.Г.Почепцов). Аналіз індивідуально-авторської метафори допомагає розкрити суб'єктивно-особистісне бачення світу, дає можливість виділити світоглядні константи поета.

Метафора - системне явище в мові, тому її аналіз вимагає функціонально-семантичного підходу. У творчості М.Гумільова було визначено *предикатні* і *суб'єктні* метафори. Предикатні метафори імпліцитно вказують на об'єкт, характеризуючи суб'єкт метафоричного осмислення. Вони виражаються: а) дієсловами та предикативними прикметниками і реалізуються у схемі “іменник + дієслово”, рідше – “іменник + коротка форма прикметника”: *горел и искрился закат, вспыхнули дни, луна оденет; ужасен голос бурь, певучи и странны рифмы, осень та была полна словами*, - передаючи динамічні (*время катится, наплывала полумгла*) і статичні (*смотрит месяц, молчит душа*) характеристики; б) різними формами ад'єктиву: прикметником - *хищная луна, золотоглазая ночь*; дієприкметником - *время остаётся, как прежде, мстящим; пылающий полдень*; ад'єктивним зворотом - *тьма, пронзённая лучами и стихами; области, луной мучительной томимы*; в) прислівниками (адвербіальні метафори): *будильник звякал злобно, однотонно; вот голос томительно звонок*.

Суб'єктні метафори активізують суб'єкт метафоричного осмислення за допомогою іменної групи, уживаної метафорично. Вони виражаються: а) генітивною конструкцією, схема

якої - “іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку”, де метафоризується другий член конструкції, який займає позицію додатка: *флейта осени, ячмень янтаря, бешенство минут, коридор дней*; б) іменником у називному відмінку, що займає в реченні позицію: *присудка* (схема “іменник у називному відмінку + (є) + іменник у називному відмінку”) - *волчье солнце – месяц; кудри – снег; лес - душа твоя* (об'єкт метафоричного осмислення може бути виражений іменним словосполученням типу *любовь - пламень Прометея; нос - древа ствол*); *прикладки*: *медведица-ночь, дева-птица, девушка-весна; Смерть, старик угрюмый и костлявый, / Нудный и медлительный рабочий; звертання: О, повелительница ночь*; в) іменником в орудному відмінку, який виконує в реченні роль поширеної або непоширеної обставини: *чайкою в сердце ты мне влетела, рыдает молчанием глаз*.

Художній мові М.Гумільова властиві складні метафори, тобто такі, у яких один новий концепт представлений кількома простими метафорами. У *структурному аспекті*, що визначає семантико-синтаксичну організацію метафоричних виразів, виділено такі види метафор:

Проста метафора - метафора, фокус якої представлений одним словом, що виконує в реченні певну синтаксичну функцію: *Иглы пламени врезаны в ночь* (підмет). *Предметы* мира убегали / *Их* будто не было совсем (присудок).

Поширена метафора - це метафора, що представляє складний концепт, який має один семантичний центр, і реалізується або структурно складним метафоричним фокусом, або поширеними рамками, котрі у більшості прикладів осмислені метафорично. За своєю синтаксичною структурою така метафора може бути співвіднесена з поширеним членом речення, усі компоненти якого метафоризовані: *А завтра одену / Из снежных цветов прихотливый наряд* - концепт *смерть* М.Гумільов реалізує складним метафоричним фокусом, який представлений предикатом, що виражений перехідним дієсловом, і додатком, котрий характеризується узгодженим (“прихотливый”) і неузгодженим поширеним (“из снежных цветов”) означенням.

Розгорнута метафора - це метафора, що розкриває комплексний метафоричний концепт, який реалізується одним центральним і кількома залежними від нього допоміжними фокусами, котрі перебувають в ієрархічній підпорядкованості центральному фокусу: *Звери дикие - слова мои, / Шерсть у них, клыки у них, рога. *Звери дикие* - структурно складний центральний фокус; *шерсть, клыки, рога* - допоміжні фокуси II-го рівня ієрархії.*

Розгалужена метафора – це проста або складна (поширена, розгорнута) метафора, ускладнена порівнянням, метонімією, символом або будь-яким іншим тропом. Порівняння як близький метафорі троп часто ускладнює метафоричні конструкції: *Словно молоты громовые / Или воды гневных морей, / Золотое сердце России / Мерно бьётся в груди моей.*

У другому розділі “**Метафоричне осмислення концепту “я”: образ автора у Всесвіті**” за логіко-тематичним принципом класифікації метафор визначено концептуалізовані

зони, які стосуються концепту *Всесвіт*, що поєднує похідні концепти ЗЕМЛЯ (*природа і суспільство*), КОСМОС, ПРОСТІР і ЧАС. Концептуалізовані зони виникають на більш високому рівні абстракції, ніж власне мовні і культурні моделі світу, і встановлюють певний опосередкований рівень кореляції мовних і культурних тем. У центрі *Всесвіту* М.Гумільова – ліричне “я”.

Світовідчуття поета базується на інтеграції різних культурно-просторових сфер, це приводить його до створення екзотичних, “хімерних” світів, які розкривають духовне життя письменника. Поет-мандрівник прагне до простору без кордонів, тому часто переходить у надзоряну безмежність. Аналіз концепту “я” крізь призму *Всесвіту* виявляється найбільш доцільним, тому що реалізує ідею “розширення” земного простору, виходу за його межі, що характеризує просторову організацію поетичного світу М.Гумільова.

“Я” реалізується за допомогою концептуалізованих зон: *Світобудова, Простір і час, Сни, Життя, Природа, “Я” і суспільство*. Перші дві входять у поле похідного концепту *Космос*; *Сни* віднесено до перехідної зони між земною і космічною сферою – вони розкривають простір ірреальних світів; інші концептуалізовані області входять у поле *Землі*.

Світобудова в художній мові М.Гумільова об’єднує вагомі в російській культурі концепти *дім* та *дорога*. *Дім* виступає складним центральним фокусом у структурі розгорнутої метафори, в ієрархічній підпорядкованості йому перебувають допоміжні фокуси – *зірки, пісні*: “*Мой дом - из звёзд и песен дом...*” Він мислиться у поета як умістище, на що вказує применник із: крім матеріальних (просторових), *дім* містить і духовні орієнтири (вони входять в етимологію концепту), їх підкреслює лексема “*пісень*”, яка визначає рід діяльності “я”. Ця лексема інтегрує музичний (ритм, мелодія вірша) і словесний аспекти поетичної творчості. Автор нівелює просторові кордони між *домом* і зовнішнім світом: *дім* збільшується до розмірів зовнішнього світу, де *дороги* уявляються як найвища цінність: *Среди бесчисленных светил / Я вольно выбрал мир наш строгий / И в этом мире полюбил / Одни весёлые дороги*. Ця поширена метафора включає кілька асоціацій. Означення “*строгий*”, що характеризує образ світу в значенні “*планета Земля*”, підкреслює чіткий порядок, системність його організації. Наша планета – свідомий вибір поета (“я”), його приваблюють дороги Землі, легкість і невимушеність вибору передає прислівник способу дії “*вольно*”. Метафоричний епітет “*весёлые*” визначає головну реалію захоплення ліричного “я”, персоніфікуючи образ.

Категорія простору і часу відіграє головну роль в орієнтації людини як у реальному світі, так і в тих можливих світах, що моделюються в рамках поетичного тексту. У М.Гумільова вони одночасно виступають лакмусом певного емоційного стану автора, виражають особливості внутрішнього, душевного ландшафту. Абстрактні образи матеріалізуються за допомогою *лабіринту*, що передає поширена метафора: *...я заблудился навеки / В слепых переходах*

пространств и времён, / А где-то струятся родимые реки, / К которым мне путь навсегда запрещён. Це лабіринт, з якого неможливо знайти вихід, тому що в його переходах панує темрява, на що вказує метафоричне означення “слепых”. Безнадійність ситуації передають темпоральні прислівники “навеки”, “навсегда”, а також дієслово “заблудился”. Сполучення зіставно-протиставного сполучника з неозначеним займенником (“А где-то”) вказує на існування рідного поету куточка землі, але його просторова орієнтація не визначена. Епітет “родимые” випадає з контексту через яскраве фольклорне забарвлення, це обумовлює його акцентуалізацію: він уживається в зв'язку з батьківщиною. Метафорична генітивна конструкція “(в) переходах ... времён” наділяє час фізичними властивостями, наприклад, матеріальністю, підкреслює його зв'язок з рухом.

Концептуалізована зона *життя* включає просторові орієнтири, аксіологічні поняття й оцінку життєвого шляху ліричного “я”, що мислиться в єдності з *природою*, але протистоїть соціальному інституту – *суспільству*. Поширена екзистенціальна суб'єктна метафора у М.Гумільова створює зоровий образ світу з його невпинним рухом, чому сприяє синтаксична будова безсполучникового складного речення: *И вот вся жизнь! Круженье, пенье, / Моря, пустыни, города, / Мелькающее отраженье / Потерянного навсегда.* Рух без кінцевої мети визначає у поета спосіб мислення про світ, що передає лексема “кружение”; це рух, як у лабіринті. Він є цінним, але разом з тим моделює лексичну семіотизацію безцільної поведінки. Для М.Гумільова *життя* – лише пошук невловимого моменту, який навіть у його свідомості представлений нечітко. Дієприкметник “потерянного” і темпоральний прислівник “навсегда”, який вказує на неможливість здійснення дії коли-небудь, можливо, означає втрату сучасною людиною емоційного зв'язку з природою. У реальному житті поета спроба відновити цей зв'язок виявилася в подорожах по екзотичних країнах; у поетичній діяльності він втілює “первісно-тваринний погляд на світ” як один із принципів акмеїзму.

Відчуженість концепту “я” від *життя*, яке стирає і знецінює вічні поняття добра, справедливості та самопожертви, М.Гумільов передає за допомогою розгалуженої метафори, що базується на контрасті й ускладнена двома порівняльними зворотами, оформленими сполучниками *як*: *Я вежлив с жизнью современной, / Но между нами есть преграда, / Всё, что смешит её, надменную, / Моя единая отрада. / Победа, слава, подвиг - бледные / Слова, затерянные ныне, / Гремят в душе, как громы медные, / Как голос Господа в пустыне.* *Життя* автор персоніфікує. Воно виступає як пихатий, цинічний образ, на що вказує уточнююче означення “надменную”, винесене в постпозицію по відношенню до означувального слова, а також у кінець вірша. Авторську кваліфікацію образу дає звукова метафора (Ю.М.Лотман): рима “современною / надменною” завдяки фонеморфологічному повтору зближує ці слова на образно-понятійному рівні. Дієслово “смешит”, характеризуючи ставлення до вічних цінностей,

виявляється контекстуальним антонімом іменника “отрада”: вказані лексеми виражають різні позиції стосовно загального об’єкта, який задано у першій строфі означальним займенником “всє”. Поверхові, офіційні відносини з життям автор підкреслює короткою формою прикметника “вежлив”. Він утворює перешкоду для вільного допуску в сферу особистісного простору “я” – “у душу”, де локалізуються поняття, котрі представлені в аксіологічному аспекті ДОБРЕ. Їхнє місце в сучасному житті визначає метафоричний діеприкметник “затерянные”. Можна припустити, що слова “победа, слава, подвиг” указують на героїчну тематику поезії самого М.Гумільова. Атрибутивна метафора “бледные слова”, на думку поета, виражає ставлення сучасників до названих понять, які, на їх погляд, втратили виразність, жвавість. Слід відзначити, що за життя творчість М.Гумільова не була досить популярною. У поданому прикладі, репрезентуючи концепт “я”, автор визначає ще одну особливість своєї поезії, що передає порівняльний зворот “громы медные”. “Мідна музика” звично асоціювалася із символістською поезією В.Брюсова – учителя М.Гумільова, - який мав на юного поета найбільший вплив. Саме “звучність” гумільовської поезії, на думку сучасників, зближувала її з брюсівською. Пророчу функцію творчості виражає порівняльний зворот, заснований на біблійних ремінісценціях.

У такий спосіб проаналізовано всі метафоричні вирази даної групи. Концепт *Всесвіт*, що включає широкий ряд концептуалізованих зон змісту, обумовлює використання різноманітних мовних засобів реалізації. М.Гумільов звертається до складних тропів – розгалужених і поширених метафор. Переважають розгалужені метафори (15 з 37)¹, що, як правило, базуються на предикатних метафорах, а також ускладнені: порівнянням (10), символом (2), метонімією (1), синекдохою (1), гіперболою (1). Широко представлені у М.Гумільова поширені метафори (13 з 37), що складаються переважно з предикатних і суб’єктних метафор, виражених відповідно дієсловами, прикметниками, а також іменниками (генітивні конструкції, прикладки) (6); використано ряди предикатних метафор (4) і сполучення різних видів суб’єктних (3). Вказані складні метафори є основним засобом вербалізації взаємодіючих концептосфер. У деяких випадках М.Гумільов звертається до розгорнутої метафори, за її допомогою він осмислює зовнішній (*дім*) і внутрішній (*мій світ*) простір концепту “я”. Прості метафори автор використовує дуже обмежено (6), деякі з них виражені поширеними прикладками.

У третьому розділі “Концепт “*вона*” в метафорах М.Гумільова” категоризовано початковий нерозчленований концепт “*вона*” за допомогою кількох тематичних груп. При цьому враховується фізіологія людини (тому що в значній мірі інтелектуальні й духовні якості нерозривно пов’язані з породжуючими їх органами) та різноманітні “ролі” жінки, які розкривають її внутрішній стан.

¹ Тут і далі в дужках зазначено кількість прикладів.

Перший підрозділ присвячено метафоричній реалізації компонентів, що належать до концептуалізованої зони *Зовнішні атрибути*. Це такі компоненти, як *очі, губи, волосся, тіло, руки, обличчя* та ін.. Складено таблицю, в якій представлені виділені когнітивні аспекти та відповідні їм метафоричні поняття, емпірична основа метафор, вербальне втілення.

У сприйнятті образу жінки М.Гумільовим переважають традиційні уявлення, що передають метафори з емпіричною основою колір (*очі, губи, волосся, тіло, частини обличчя*), світло (*очі, губи, руки*), форма (*очі, волосся, частини обличчя*), емоції (*очі, губи, тіло*). Найвагоміша деталь у зовнішності коханої для поета - *очі* (ця група метафор кількісно найбільша).

В аспекті *частини обличчя* автор виділяє *ніс та брови*: *Нос – это древа ствол высокий; / Две тонкие дуги бровей / Над ним раскинулись, широки, / Изгибом пальмовых ветвей*. Розгорнута метафора містить один об'єкт метафоричного осмислення. Він представлений двома семами – родовою “дерево” і видовою “пальма”. Його неоднорідна структурна організація (наявність стовбура і гілок) дає можливість співвіднести частини дерева з атрибутами обличчя, що легко обґрунтовується графічно. У першому випадку тотожність предметів виражає зв'язка “є”, опущена в теперішньому часі, у другому – орудний метаморфози. Описуючи “лик жєны” роботи Андрія Рубльова, М.Гумільов уживає лексеми високого стилю: старослов'янїзм “дерево”, короткий прикметник “широки”. Означення “высокий” у постпозиції, характеризуючи частину дерева – *стовбур*, указує на особливості зовнішності героїні портрета. Її *брови* поет описує крізь призму східного рослинного образу - *пальми*. Номінація дії “раскинулись” у сполученні з відокремленим означенням “широки”, очевидно, акцентує увагу на довжині брів, тоді як їхню форму передає прикметник “тонкие”. Красиву форму брів підкреслює також лексема “изгиб” і проста метафора в структурі складної – “две ... дуги бровей”, - що виражена генітивною конструкцією. Взагалі зіставлення жінки з пальмою в деяких східних країнах є традиційним, що обумовлено такими властивостями дерева, як гнучкість, стрункість (у концептуальній картині світу носіїв російської мови їй відповідає *береза*).

Репрезентуючи *зовнішні атрибути* жінки, поет широко використовує прості метафори (19 з 43), переважно предикатні (12 з 19). Вони оцінюють суб'єкт осмислення і виражені, як правило, прикметниками. Іноді проста предикатна метафора представлена ад'єктивним зворотом і дієприкметником. Поет часто звертається до поширених (15 з 43) і розгалужених метафор (7 з 43), останні ускладнюються метонімією (3), порівнянням (3), гіперболою (1); зустрічається і розгорнута метафора (2 з 43).

Другий підрозділ розкриває внутрішні властивості концепту “вона” за допомогою метафоричного осмислення різних антропологічних образів, що мають у більшості випадків

міфологічну основу, а також метафор, котрі представляють ряд когнітивних моделей (*вона-світло, вона-вогонь-кохання, вона-мрія*).

Так, амбівалентну характеристику першої жінки виражає поширена метафора: *Вот Ева - блудница, лепечет бессвязно, / Вот Ева - святая, с печалью очей, / То лунная дева, то дева земная, / Но вечно и всюду чужая, чужая*. Представляючи її протилежні образи за допомогою повторюваної вказівної частки “то”, що має також розділове значення, М.Гумільов використовує різні лексико-граматичні засоби: визначаючи Єву як блудницю, тобто розпусну жінку, він уживає дієслово “лепечет”, характерне для розмовної мови; прислівник способу дії “бессвязно” передає негативну оцінку, співвідносячись з лексемами “неумело”, “неразборчиво”, “нелогично”. Винесене в кінець рядка, воно дає образу авторську кваліфікацію. Характеризуючи Єву з іншого боку, поет за допомогою субстантивованого іменника “святая” підкреслює її внутрішній стан: у зовнішності жінки він виділяє очі (у підґрунті базова метафора “очі - дзеркало душі”). В очах Єви - сум, що відповідає характеристиці образу: канонізували і зводили в ранг *святих* людей, які пройшли через важкі випробування душі і тіла, тому досить часто замість лексеми “святая” уживають “великомученица”, ці слова стали синонімами. Метафоричні означення “лунная”, “земная” представляють не тільки протилежні стихії, астральну і земну, але й різні взаємодоповнюючі сили: місяць символізує інтуїцію та сферу підсвідомості, земля втілює силу розуму та логіку. Їх постпозитивне і препозитивне розташування створює своєрідну рамку на рівні структурної і смислової організації метафори. Своє ставлення до героїні, розуміння, співчуття поет підкреслює за допомогою повторюваного прикметника “чужая”, яке характеризують обставинні прислівники (“вечно”, “всюду”), що виражають всеохоплюючу повноту вияву стану відчуження.

Як зразок модель концепту “вона” представлено схематично:

“ВОНА”: МЕТАФОРИЧНІ ОБРАЗИ

Категоризація концепту	Кіль-к ість пр.	Метафоричне поняття	Образи, що його репрезентують
АНТРОПОЛОГІЧНІ ОБРАЗИ	10	<i>біблійний образ назва відповідно до сану міфологічні істоти</i>	Єва цариця, принцеса муза, русалка, наяда
ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД + ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ	32	<i>архаїчні форми оповідання астральні образи</i>	пісні давні, казка зірка, сонце

		<i>вогонь, світло</i> <i>ангел</i> <i>тваринний світ</i> <i>абстрактне поняття</i> <i>рослинний світ</i> <i>метал</i>	ВОГОНЬ, СВІТЛО крила кішка, лебідь, птах, чайка, змія мрія пелюстка, алея* сталь
	42	*алея – дорога, обсаджена по обидва боки <u>деревами</u> чи <u>чагарником</u> , тому умовно її образ віднесено до зазначеного поняття	

У такий спосіб проаналізовано метафори, які представляють концепт “вона”. Метафори зазначеної групи містять переважно психологічну характеристику, тому часто мають складну форму мовної реалізації. Автор використовує поширені метафори (20 з 42), розгалужені (4 з 42), що ускладнюються метонімією, фразеологічним зворотом, кількома порівняннями, символом. Звертається поет і до простих метафор (13 з 42), широко використовуючи їх в осмисленні різних образів концепту “вона”. У ряді прикладів зазначені метафори реалізуються за допомогою орудного порівняння (5 з 42) – метаморфозу умовно розглянуто у групі метафоричних тропів.

У четвертому розділі “**Концепти слово та література в поетичній мові М.Гумільова**” проаналізовано концепт *слово*, що займає одну з головних позицій у художній мові поета-теоретика, а також розглянуто сферу культурного концепту, який тісно пов’язаний зі *словом* та творчою діяльністю, - *література*.

У першому підрозділі виділено спектр значень, у яких метафорично реалізується головний концепт “природної” (Н.Д.Арутюнова) лінгвістики - *слово*.

Концепт *слово* в метафориці М.Гумільова ґрунтується на полісемантичності лексеми, реалізується в ряді традиційних давніх значень. Так, у формі множини виступає еквівалентом *висловлювання, мовлення*, осмислюється в аспекті *слово-діло*. *Слово* у М.Гумільова - це *деміург, сакральна цінність, божественний логос*, в останньому напрямку семантичного розвитку виявляється значення *закон, заповідь* як словесно виражена воля Бога. У поета активізуються також значення *слова*, що обумовлені науковою лінгвістикою: воно - потенційний *носії значення*; реалізується в аспекті *дар слова, красномовство*. Але в першу чергу *слово* для поета – це матеріал для творчості, сировина, з якої утворюються художні тексти, тому воно повинно бути вільним.

Слова в метафоричному осмисленні М.Гумільова - живі істоти, що передає розгалужена метафора, ускладнена порівнянням: *Мы ему поставили пределом / Скудные пределы естества, /*

И, как пчѣлы в улье опустелом, / Дурно пахнут мѣртвые слова. Слово у поета базується на нюхових асоціаціях, що виражено дієсловом “пахнут”; означальний прислівник “дурно” містить авторську оцінку, вказує на якість слів і має значення “погано”, “кепсько”. Люди, на думку автора, обмежують можливості слова - “поставили пределом ... пределы”, тому що самі обмежені рамками буття, котрі він визначає як “скудные”. Поет не виділяє себе серед загальної сукупності осіб, про що свідчить займенник “мы”, який позначає групу осіб, включаючи і мовця. Повтор лексеми “предел” активізує мотив кордону, кінцевості, має негативні коннотації. Але слово всюди є першоосною, навіть у тому, що не може охопити розум людини. Можна припустити, що для себе, як для поета, М.Гумільов ставить на меті вирвати слово із “пределов”, відновити його справжні можливості та значення. Для нього “мёртвые слова” - це беззмістовні слова, які не спроможні висловити всю гаму почуттів і думок, на що вказує розгалужене порівняння, оформлене сполучником “как” (“как пчѣлы в улье опустелом”). Безплідність, порожнечу таких слів підкреслює метафоричний епітет “мёртвые”. Прикметник реалізується також у значенні “даремний, непотрібний, той, що не відповідає потребам життя”². Він мотивує весь метафоричний вираз.

Хоча джерело слів для усіх спільне, поет шукає слова у собі: *В муках и пытках рождается слово, / Робкое, тихо проходит по жизни, / Странник оно, из ковша золотого / Пьющий остатки на варварской тризне.* Ця поширена метафора базується на ряді предикатних метафор, а також включає суб'єкту, виражену поширеною прикладкою (2 останніх вірша). Творчість, на думку М.Гумільова, полягає в тому, щоб віднайти потрібні за змістом та формою слова для вираження своїх думок, для нього це болісний процес (“в муках и пытках”), який співвідноситься із дітородінням. Сказане або написане, слово знову існує мовби осібно, але вже в іншій якості - втілене, воно сприймається як живе, на що вказує метафоричний предикат “проходит (по жизни)”, метафора-прикладка “странник”. Лексема “странник” в першому значенні активізується таким чином: “той, хто постійно перебуває в дорозі, пересувається, не залишається надовго будь-де”; роль слова в житті людей визначається заданими просторовими координатами (“странник” - це людина, що мандрує пішки до святих місць). Так, у концепті слово М.Гумільов передає мотив руху: слова - кочівники, вони начебто десь уже існують, і для мовлення людина черпає їх з певного джерела, добираючи необхідні. При цьому слово у поета - ізгой, воно втратило свій статус. Святим місцем для гумільовського слова виявляється поминальний бенкет - варварська тризна, де слово пригноблене, що підкреслює іменник “остатки”, який має негативні коннотації.

² Тут і далі значення слів подано за Большим толковым словарём русского языка / Сост. и гл.ред. С.А. Кузнецов. – СПб.: Норинт, 2000. – 1536 с.

Подібним чином осмислюючи вказаний концепт, М.Гумільов звертається до складних метафоричних виразів, а проста суб'єктна метафора зустрічається лише один раз і виражена поширеною прикладкою. У цій групі автор переважно використовує поширені метафори (10 з 17), що, як правило, включають предикатні і суб'єктні метафори. Часто трапляються розгалужені метафори (5 з 17), ускладнені порівнянням (4) і метонімією (1). Виявлено лише одну розгорнуту метафору, яка розкриває *слово* як комплексний концепт.

У *другому підрозділі* виділено та проаналізовано дві групи метафор, які умовно названі “жанри” і “творчість поетів” та характеризують сферу культурного концепту *література*.

Номінації жанрів (*вірші, казки-вірші, казка, балада, оповідання*) у метафоричних виразах підкреслюють власне, абстраговане від конкретного змісту, значення форми викладу; виражають ідейно-естетичні погляди поета в галузі художньої творчості, орієнтацію його поезії на баладно-епічні форми.

Вірш поет співвідносить зі скарбницею, використовуючи образи дорогоцінних каменів: *Поет ленив, хоть лебединий / В его душе не меркнет день, / Алмазы, яхонты, рубины / Стихов ему рассыпать лень.* Розгалужена метафора, яку ускладнено фразеологічним зворотом, ґрунтується на традиційних східних образах слова. Коштовні камені підкреслюють красу і цінність поетичного слова, а його багатогранність передають різноманітні відтінки кольорів: діамант - прозорий, сапфір - лазурово-блакитний, рубін - від червоного до багряного. Розгалужена метафора реалізується за допомогою генітивної конструкції - поєднанням однорідних метафоризованих іменників у називному відмінку та іменника у родовому відмінку, що вказує на суб'єкт осмислення - *вірші*. М.Гумільов закликає працювати над поетичним словом, не марнуючи дорогоцінного часу, і це передається на лексичному рівні авторською модифікацією фразеологізму *лебедина пісня* і на синтаксичному – заперечною конструкцією підрядної частини складного речення (“не меркнет”). Поет акцентує увагу на слові “лебединий” дистанційним розташуванням його стосовно означуваного слова “день”, виносить лексему на кінець рядка. Творчий процес - це не тільки натхнення, але й важка, наполеглива праця, - підкреслює автор.

Роль М.Гумільова як теоретика поетичного мистецтва і критика добре відома. У художніх творах автор метафорично осмислює поетичну майстерність античних та італійських митців (Вергілія, Данте), серед сучасників виділяє лише Інокентія Анненського, якого дуже шанував і любив, вважав своїм учителем: *Десяток фраз, пленительных и странных, / Как бы случайно уроня, / Он вбрасывал в пространство безымянных / Мечтаний – слабого меня.* Відокремлені означення підкреслюють особливості поезії, котра мимоволі захоплює душу молодого поета. Муза Анненського з її двоїстістю і приблизністю - рисами, властивими символістській поезії в цілому (на них вказує лексема “странных”), - полонила М.Гумільова.

Поет-мандрівник - співець вільних просторів - не піде за вчителем, але Анненського, який з легкістю розширює тримірний простір буття, створюючи нові ірреальні світи, він не може не любити. Символістську умовність його образів підкреслює метафоричний епітет “безымянных”. Суб'єктна метафора, виражена генітивною конструкцією - “(в) пространство ... мечтаний”, - точно визначає особливості художньої манери Анненського. Силу його поетичного слова передає дієслово активної дії “вбрасывал”. Префікс в указує на перетин кордону художнього світу, він реалізується в прямому просторовому значенні “напрямок усередину предмета або середовища”. Дієслово підкреслює ігровий елемент у творчості, умовність світу поезії. В даному контексті він може викликати асоціації з атрибутом спортивної гри (наприклад, із м'ячем): основне його значення - “ввести у гру”. Побіжно автор співвідносить свій образ із засобом гри, висловлюючи безпорадність перед справжнім поетом за допомогою прикметника “слабый”. Мотив наступності, учнівства актуалізує дієприслівник “уроня”: він корелює з зерном знань, мудрості, що проростає в душі юного М.Гумільова. У цій поширеній метафорі дієслівні форми ніби створюють другий метафоричний фон.

Мовні засоби реалізації концепту *література* складні і різноманітні. Він формується переважно за допомогою розгалужених метафор (7 з 13), що ускладнені фразеологізмом (1), різними тропами: оксюмороном (1), синекдохою (1), порівнянням (1), перифразою (1), а також їх поєднанням: метонімією та антитезою (1), метонімією та порівнянням (1). У даній групі поет звертається й до поширених метафор (5 з 13), які базуються на ряді предикатних. Використання простої метафори майже не простежується.

ВИСНОВКИ

У дисертації досліджено основні концепти поетичної картини світу М.Гумільова крізь призму метафори.

На основі аналізу метафоричних виразів у художній мові М.Гумільова виділено найбільш актуальні концепти поетичної картини світу автора: “я”, “вона”, *слово*, *література*. Вони входять у систему базових, універсальних, концептів, відбиваючи протиставлення “я – інший”, “чоловік – жінка” і активізуючи знак духовної культури - *слово*. У центрі цієї системи знаходиться сама людина. Назви умовні, сутність концептів відображається в їх складній, неоднорідній структурі.

В осмисленні визначених концептів М.Гумільова переважають індивідуальні асоціації, що виражається в поезії художнього тексту: поет звертається до індивідуально-авторських метафор, які, ґрунтуючись на суб'єктивному, особистісному баченні світу, формують нові поняття, дають можливість проникнути в глибинні структури явищ. Цей вид тропу, включаючи в

себе понятійну систему базових метафор, містить досвід безпосередніх відчуттів, що дає можливість виділити світоглядні константи поета.

Допоміжні образи М.Гумільова обирає, як правило, з великої і різноманітної концептуалізованої зони *природа*. При цьому він збагатив національне бачення світу екзотичними образами і реаліями, пов'язаними передусім з “африканською” лінією в його творчості, а також з мотивом подорожей. Вони значно розширюють і поглиблюють значення концептів, роблять *природу* естетично значимою в поетичній картині світу автора.

Використання метафор різних видів для формування концептів обумовлено складністю структури метафоричного концепту. У цілому для поезики М.Гумільова характерні складні тропи. У художній мові поета переважають поширені метафори, вони становлять приблизно третину від загальної кількості тропів – 37%. Найбільш уживані ці метафори у формуванні концептів *слово* та “*вона*”, в аспекті осмислення *метафоричних образів* жінки. Поширені метафори виступають основним засобом реалізації концептів, розкриваючи відповідно психологічні характеристики жіночих образів та полісемантичність лексеми зі сфери творчості. Відсоткове співвідношення інших видів складних метафор від загальної кількості розглянутих прикладів у поезії М.Гумільова таке: розгалужені – 27% (використовуються переважно у формуванні концепту “*я*”), розгорнуті – 4%. Прості метафори широко застосовані у змалюванні традиційної принадності жінки. Цей вид метафори становить значну в кількісному відношенні групу (28% - прості метафори, 4% - метаморфози, які лише умовно розглянуто в системі метафоричних тропів).

Мовні засоби творення метафор у поезії М.Гумільова різноманітні. Прості предикатні метафори втілюються переважно за допомогою різних форм ад’єктиву: прикметників, дієприкметників, ад’єктивних зворотів. Засоби реалізації простих суб’єктних метафор у поета представлені більш широко. У цій групі переважають генітивні конструкції, що виражаються сполученням іменників у називному і родовому відмінках. Автор широко вживає прикладки, особливо поширені; часто звертається до іменних метафор, виражених орудним і називним відмінком. Вони займають у реченні позицію предиката, іноді - звертання. Художній мові М.Гумільова властиві переважно складні метафори, у яких один концепт представлений кількома простими. Формально-семантичний аспект реалізації таких метафор надзвичайно широкий, але можна простежити певні закономірності. Поширені метафори (на них базуються і розгалужені), як правило, складаються з ряду предикатних, а також поєднують предикатні та суб’єктні метафори. В них із суб’єктом осмислення узгоджується метафоричний предикат і генітивна метафора, метафоричний епітет, орудний порівняння та ін., вони часто вживаються не самотійно, а в ряді однорідних членів, ускладнюючи троп. Серед поширених предикатних метафор найбільш уживані конструкції, що включають метафоричний предикат, який вказує на

стан суб'єкта, та ад'єктив, який підкреслює його метафоричні властивості. Трапляються і складні метафори, виражені сполученням однорідних метафоричних предикатів.

Визначення різних видів метафоричного переносу в процесі формування концептів в поезії М.Гумільова дозволяє зробити висновок, що метафора, відображаючи світоглядну позицію мовця, виступає основним засобом об'єктивації концептосистеми поетичної картини світу автора.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Башук А.І. Структура та функції метафори в поетичній творчості М.Гумільова // Наука і сучасність: Зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова; Редкол.: М.І.Шкіль (відп.ред.) та ін. – К.: ІЗМН, 1998. – Ч.ІІІ. – С. 168-173.
2. Башук А.И. Метафора как средство создания мифологических образов в драматическом творчестве Н.Гумилёва // Система і структура східнослов'янських мов: Міжкаф. зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова; Редкол.: Н.В.Артикуца (відп.ред.) та ін. – К., 1999. - С. 240-246.
3. Башук А.И. Метафорическое осмысление межличностных взаимоотношений (в аспекте “Я-ОНА”) в поэзии Н.Гумилёва // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова; Редкол.: М.І.Шкіль (відп.ред.) та ін. – К., 2000. - С. 198-204.
4. Башук А.И. Образ пустыни в поэзии Н.Гумилёва (на материале сборника “Шатёр”) // Сходознавство. – 2000. - № 9-10. – С. 260-269.
5. Башук А.И. Метафорическое осмысление концептов эмоциональной сферы в драматургии Н.Гумилёва // Мова і культура: Науковий щорічний журнал. – К., 2000. – Т. ІІІ. – Вип. 2: Мова і художня творчість. - С. 15-26.
6. Башук А.И. Мифологема “сад” в художественной речи А.Пушкина и Н.Гумилёва // А.С.Пушкин и проблемы мировой культуры: Русская литература. Исследования.: Сб.науч.тр. / Редкол.: Ю.И.Корзов (гл.ред.) и др. – К.: Логос, 2000. – Вып. 1. - С. 212-216.
7. Башук А.И. Концепт *слово* в метафорическом осмыслении Н.Гумилёва (на материале поэтического творчества) // Русский язык и литература в учебных заведениях. – 2001. - №3. – С. 8-12.
8. Башук А.И. Языковая реализация концепта “она” в метафорических образах Н.Гумилёва // Мова і культура: Науковий щорічний журнал. – К., 2001. – Т. ІV. – Вип. 3: Мова і художня творчість. - С. 24-34.

9. Башук А.И. Христианская символика в метафорических конструкциях Н.Гумилёва // Вісник Київського інституту “Слов`янський університет”: Філологія.: Редкол.: Ю.М.Алексеев (відп.ред.) та ін. – К., 2000. - Вип. 9. - С. 276-281.

10. Башук А.И. Языковая картина мира Н.Гумилёва // Национально-культурный компонент в тексте и языке: Материалы II Междунар. науч. конф. 7-9 апреля 1999 г., Минск: в 3 ч. Ч. 2 / Отв.ред. С.М. Прохорова. – Минск: БГУ, 1999. – С. 120-123.

11. Башук А.И. Метафора как средство самохарактеристики поэта (на материале творчества Н.Гумилёва) // Язык образования и образование языка: Материалы междунар. науч. конф. 11-13 июня 2000 г., Великий Новгород / Отв.ред. Т.А. Лисицына. – Великий Новгород: изд-во НовГУ, 2000. - С. 26-27.

12. Башук А.И. Мифологемы в поэтической речи Н.Гумилёва (на материале сборника “Шатёр”) // IV Сходознавчі читання А.Кримського: Тези міжнар. наук. конф. 13-15 вересня 2000 г., Київ. – К., 2000. - С. 52-54.

13. Башук А.И. Метафорическое осмысление образа автора в поэзии Н.Гумилёва // Язык в свете классического наследия и современных парадигм: Тезы докл. VIII Карских Международных Чтений, 14-15 декабря 2000 г., Минск-Гродно / Отв.ред. М.И. Конюшкевич. – Гродно: ГрДУ, 2000. - С. 151-157.

АНОТАЦІЯ

Башук А.І. Ключові концепти поетичної картини світу М.Гумільова в метафоричному осмисленні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.02 – російська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2002.

У дисертації досліджено поетичну картину світу М.Гумільова крізь призму метафоричних виразів у його творчості. Метафора розглядається в органічному зв'язку з мисленням, як основний засіб концептосистеми носія мови. Концептний підхід до феномена метафори дає можливість відтворити поетичну картину світу письменника на базі найактуальніших для його поезії концептів: “я”, “вона”, слово, література.

Проаналізовано складну і неоднорідну структуру ключових концептів, схарактеризовано способи їх метафоричного осмислення. Представлено типологію індивідуально-авторських метафор: у формально-семантичному аспекті виділено предикатні і суб'єктні метафори, структурний аспект реалізується простими, поширеними, розгорнутими і розгалуженими

метафорами. Виявлено закономірності використання метафор різних видів для формування концептів, схарактеризовано мовні засоби творення метафор у поезії М.Гумільова.

Ключові слова: метафора, метаморфоза, індивідуально-поетична метафора, мовна картина світу, поетична картина світу, концепт, мовна особистість, концептосфера.

АННОТАЦІЯ

Башук А.И. Ключевые концепты поэтической картины мира Н.Гумилёва в метафорическом осмыслении. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 – русский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2002.

В диссертации исследована поэтическая картина мира Н.Гумилёва сквозь призму метафорических выражений в его творчестве. Метафора рассматривается в органической связи с мышлением, как основное средство концептосистемы носителя языка. Концептный подход к феномену метафоры даёт возможность реконструировать поэтическую картину мира писателя на базе наиболее актуальных для его поэзии концептов: “я”, “она”, *слово, литература*.

Проанализирована сложная и неоднородная структура ключевых концептов, охарактеризованы способы их метафорического осмысления. При описании указанных концептов у Н.Гумилёва преобладают индивидуальные ассоциации, что выражается в поэтике художественного текста: поэт обращается к индивидуально-авторским метафорам, которые, основываясь на субъективном, личностном видении мира, формируют новые понятия, дают возможность проникнуть в глубинные структуры явлений. Данный вид тропа, включая в себя понятийную систему базисных метафор, содержит опыт непосредственных ощущений, что даёт возможность выделить мировоззренческие константы поэта.

Метафора – системное явление в языке, поэтому её анализ предполагает функционально-семантический подход. В диссертации представлена типология индивидуально-авторских метафор. В формально-семантическом аспекте выделено два вида метафор: предикатные, выраженные глаголом, наречием и различными формами адъектива, и субъектные, которые выражаются именами существительными в различных падежных формах. Структурный аспект отражает сложность метафорического выражения и представлен простыми, распространёнными, развёрнутыми и разветвлёнными метафорами. Последняя разновидность включает другие виды тропа, усложняя метафорическое выражение.

В работе выявлены закономерности использования метафор различных видов для формирования концептов, охарактеризованы языковые средства создания метафор в поэзии Н.

Гумилёва. В художественной речи поэта преобладают распространённые метафоры, они наиболее употребительны при формировании концептов *слово* и “она”, в аспекте осмысления *метафорических обликов* женщины. Распространённые метафоры выступают основным средством реализации указанных концептов, представляя соответственно психологические характеристики женских образов и полисемантическую лексику из сферы творчества. Данный вид индивидуально-авторской метафоры (на нём базируются и разветвлённые) преимущественно состоит из ряда предикатных, а также соединяет предикатные и субъектные метафоры. В последних с субъектом осмысления, во-первых, согласован метафорический предикат, во-вторых, генитивная метафора, метафорический эпитет, творительный сравнения и т.д., которые часто употребляются не единично, а в ряду однородных членов, осложняя троп.

Осмысливая концептуализированную область “я”, автор широко использует разветвлённые метафоры. Они преобладают также при реализации концепта *литература*, что подчёркивает значимость указанной области для писателя. Ассоциативно осмысливая данные концепты, автор обращается к различным тропам (сравнению, символу, метонимии, синекдохе, гиперболе), неоднократно метафора усложняется несколькими тропами – метонимией и антитезой, метонимией и сравнением, сравнением и метаморфозой. Самый редкий сложный троп в поэтике Н. Гумилёва – это развёрнутые метафоры, раскрывающие комплексный метафорический концепт в одном примере. Они употребляются при формировании одушевлённых концептов, в группе концепта *слово*, где *слово* ассоциативно осмыслено с помощью значимого для автора вспомогательного образа диких зверей.

Отмечено, что простые, преимущественно предикатные, метафоры широко участвуют в формировании концепта “она”, описывая традиционный образ женщины. Они выполняют оценочную функцию и выражаются, как правило, с помощью имён прилагательных. В данной группе поэт неоднократно употребляет и метаморфозы, которые условно рассматриваются в системе метафорических тропов. При осмыслении других концептов простые метафоры встречаются довольно редко.

Ключевые слова: метафора, метаморфоза, индивидуально-поэтическая метафора, языковая картина мира, поэтическая картина мира, концепт, языковая личность, концептосфера.

ANNOTATION

Bashuk A.I. The key concepts of N.Gumilev`s poetic world perception in metaphorical comprehension. – Manuscript.

The dissertation for the scientific degree of the Candidate of Philological sciences, speciality 10.02.02 – Russian language. - M.P. Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2002.

The poetic picture of N.Gumilev`s world is represented in the dissertation through metaphorical expressions of his poetical heritage. The metaphor is analysed in natural connection with the process of thinking as main means of the native speaker`s conceptual system. The conceptual approach to the phenomenon of metaphor allows re-constructing the poetic picture of the writer`s world on the basis of the most important concepts for his poetry: “*I*”, “*she*”, *word*, and *literature*.

The complicated and heterogeneous structure of the above-mentioned key concepts is analysed, the methods of their metaphorical comprehension are characterized in this dissertation. The typology of the individual author`s metaphors is represented: two types of metaphors in their formal semantic aspect, predicate and subjective, the structural aspect is represented through simple, diffused, extensive, and forked metaphors. The regular use of metaphors of different kinds is researched, the linguistic means of metaphor creation in the poetry of N.Gumilev are described in this thesis.

Key words: metaphor, metamorphosis, individual poetical metaphor, linguistic picture of the world, poetic picture of the world, concept, linguistic personality, and conceptual sphere.